

ГРИНИШИН О. А.,
аспірант кафедри кримінального права
та кримінології
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 343.3/7

**ВИКОРИСТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ КОНСТРУКЦІЙ
У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ
ТЕРМІНІВ «УГОДА», «ДОГОВІР», «ПРАВОЧИН»)**

Стаття присвячена питанню коректності використання деяких цивільно-правових конструкцій у Кримінальному кодексі України, зокрема термінів «угода», «договір», «правочин». Відповідний аналіз здійснено з огляду на норми галузей приватного права, для яких згадані терміни є базовими. Зроблено висновок про часткову невідповідність уживання у кримінальному законі термінів «угода», «договір», «правочин» актуальній термінології цивільного права.

Ключові слова: *термінологія, угода, договір, правочин, злочин, трудовий договір, угода про примирення, угода про працю.*

Статья посвящена вопросу корректности использования некоторых гражданско-правовых конструкций в Уголовном кодексе Украины, в частности терминов «соглашение», «договор», «сделка». Соответствующий анализ осуществлен исходя из норм отраслей частного права, для которых упомянутые термины являются базовыми. Сделан вывод о частичном несоответствии употребления в уголовном законе терминов «соглашение», «договор», «сделка» актуальной терминологии гражданского права.

Ключевые слова: *терминология, соглашение, договор, сделка, преступление, трудовой договор, соглашение о примирении, соглашение о труде.*

The article focuses on the accuracy of the usage of certain civil law constructions in the Criminal Code of Ukraine, in particular, the terms “agreement”, “contract”, “transaction”. The appropriate analysis was done in the light of the rules of private branches of law for which these terms are basic. The conclusion was made about partial non-compliance of the usage of the terms “agreement”, “contract”, “transaction” in the criminal law with actual terminology of civil law.

Key words: *terminology, agreement, contract, transactions crime, employment contract, agreement on reconciliation, labour agreement.*

Вступ. Законодавець, установлюючи відповідальність за злочинні посягання, часто виходить за межі кримінального права та враховує специфіку тих галузей права, праввідносини яких ставляться під охорону кримінальним законом. Ця специфіка, зокрема, включає і спеціальні правові конструкції (законодавчі або доктринальні) кожної галузі права. За визначенням С. Алексєєва, юридичною конструкцією є своєрідна модельна побудова прав, обов'язків, відповідальності, а також їхні типові схеми, у які «обгортається» правовий матеріал [1, с. 117]. Галузеві правові конструкції включають передусім спеціальну термінологію.

Очевидно, що при формулюванні ознак складів злочинів проти довілля використовуються терміни екологічного права, злочинів у сфері господарської діяльності – терміни господарського права, злочинів проти безпеки виробництва – терміни законодавства про охорону праці тощо, а для з'ясування змісту таких термінів необхідно звертатись до спе-

ціальних «некримінальних» законодавчих актів. Як слушно зазначає Н. Пікуров, системні зв'язки кримінального закону з іншими галузями права позначаються на його застосуванні, особливо, на кваліфікації злочинів [2, с. 52].

Загальноприйнятим і очевидним є той факт, що у Кримінальному кодексі, наскільки це можливо, уживання спеціальних термінів має бути максимально узгодженим із законодавчою термінологією відповідної галузі права, для якої певний термін є базовим.

Терміни «угода», «правочин», «договір», будучи цивільно-правовими конструкціями, використовуються у 13 статтях Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) [3]. У відповідних складах злочинів зазначені поняття стосуються, як правило, об'єктивної сторони – суспільно небезпечного діяння (напр., ст. ст. 149, 232-1 КК України) або способу його вчинення (ст. 206-2 КК України). Інколи кримінальний закон містить посилення на видову цивільно-правову конструкцію правочину [4, с. 77]: кредитний договір (ст. 210 КК України), угода про працю (ст. 173 КК України).

Питання використання цивільно-правових конструкцій у кримінальному законі не було предметом окремої уваги у працях науковців. Проте певні аспекти цієї проблеми висвітлювались, зокрема, у дисертаційних дослідженнях Л. Скорої, А. Соловйової, В. Козака, роботах О. Дудорова, П. Андрушка, М. Челишева, Т. Устинової, І. Тарханова, Н. Пікурова, Р. Хасанова, Є. Бобонич.

Постановка завдання. Стаття присвячена аналізу правильності вживання термінів «угода», «правочин», «договір» у КК України крізь призму відповідних галузей приватного права.

Результати дослідження. Перш ніж оцінювати доцільність уживання термінів «угода», «правочин», «договір» у КК України, необхідно звернутись до їх визначень і розмежування, яке проводиться в межах профільних (некримінальних) галузей.

Розглянемо співвідношення понять «угода» і «правочин». У сфері цивільно-правових та господарських відносин угоди є основним засобом реалізації цілей суб'єктів господарювання, які породжують для них відповідні права та обов'язки [5, с. 6–9]. Угода характеризується спрямованістю на досягнення певного правового результату; вольовими діями сторін за умови їх дієздатності, юридичною правомірністю [6, с. 250]. Згідно зі ст. 41 Цивільного кодексу УРСР 1963 р., угодою визнавались дії громадян і організацій, спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав або обов'язків [7]. Цивільний кодекс України 2003 р. (далі – ЦК України), зберігаючи загалом наведену дефініцію, вводить замість «угоди» нове поняття – «правочин» (ст. 202 ЦК України) [8].

Отже, чинне цивільне законодавство поняття «угода» майже не використовує [9, с. 188]. Але говорити про те, що термін «угода» зовсім зник із цивільного законодавства, не можна. У ст. ст. 228, 1267 ЦК України використовується термін «угода». Також на сьогодні чинним є Закон України «Про угоди про розподіл продукції», який оперує вказаним поняттям [10]. Господарський кодекс України, який, здавалось, повинен був би зберігати базову термінологію ЦК України, поняття «правочин» не використовує взагалі, послуговуючись старим терміном «угода» [11].

Після розмежування понять «угода» та «правочин» необхідно звернути увагу на ще один споріднений термін – «договір». Щодо поняття договору, то ним, згідно з ЦК України 1963 р. та ЦК України 2003 р., є дво- або багатосторонній правочин (угода), тобто такий, що передбачає узгодження дій кількох осіб. Тобто, договір є більш вужчим поняттям, аніж правочин чи угода, і не включає в себе односторонні правочини (заповіт, дарування, відмова від права власності, видання довіреності тощо).

Визначившись із дефініціями та співвідношенням понять «угода», «право чин», «договір» з погляду «материнських» для цих термінів галузей права, перейдемо до аналізу коректності їх уживання в нормах власне КК України. При цьому вважаємо принциповим дотримання такого правила: «Якщо інше не встановлено кримінальним законом, цивільно-правова конструкція вживається у її цивільно-правовому значенні» [4, с. 78].

Ст. 355 КК України передбачено відповідальність за «примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань», що означає вимогу «виконати чи не виконати договір, уго-

ду чи інше цивільно-правове зобов'язання з погрозою насильства над потерпілим або його близькими родичами, пошкодження чи знищення їх майна за відсутності ознак вимагання».

Отже, диспозиція цієї статті насичена цивільно-правовими термінами, уживання яких важко назвати вдалим.

Так, у ст. 355 КК України «Примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань» варто замінити тавтологічну й застарілу конструкцію «договір, угоду» одним терміном «правочин» [12, с. 54]. Водночас у цьому разі застереження викликає слово «виконати». Договір – укладається (ст. 638 ЦК України), правочин – учиняється (ст. 206 ЦК України), а зобов'язання – виконується (ст. 526 ЦК України). З огляду на це конструкцію «виконання правочину» не можна визнати вдаюю.

Легко помітити, що із диспозиції ст. 355 КК України («... вимога виконати ... договір, угоду та інше (курсив наш – О. Г.) цивільно-правове зобов'язання...») випливає, що договір (угода, правочин) визнається різновидом цивільно-правових зобов'язань. Такий висновок суперечить цивільному законодавству, оскільки правочин – це дія особи (ст. 202 ЦК України), а зобов'язання – це правовідношення (ст. 509 ЦК України). Зобов'язання, згідно зі ст. 11 ЦК України, можуть виникати на підставі договорів (договірні зобов'язання) або з інших підстав (недоговірні зобов'язання). Хоча, безумовно, саме угоди (правочини, договори) є одними з найпоширеніших юридичних фактів [13, с. 168].

Потрібно мати на увазі, що у ст. 355 КК України встановлено відповідальність за примушування до виконання чи невиконання саме цивільно-правових, а не будь-яких зобов'язань, обов'язок виконання яких установлюється іншими нормами права (адміністративними, кримінально-виконавчими тощо) [14, с. 247].

Ураховуючи наведені вище аргументи, вважаємо за доцільне внести термінологічні зміни до чинної редакції ч. 1 ст. 355 КК України з урахуванням положення цивільного законодавства. Зокрема, у диспозиції означеної статті вартувало б визначити суспільно небезпечне діяння як «... вимогу виконати чи не виконати цивільно-правове зобов'язання...», що повністю відповідатиме цивільному законодавству та виправдано спростить формулювання ознак цього складу злочину.

Ще однією статтею, яку необхідно проаналізувати в цьому контексті, є ст. 206 КК України «Протидія законній господарській діяльності». У диспозиції ст. 206 КК України використовується конструкція «вимога ... укласти угоду або не виконувати укладену угоду». Аналізований склад злочину за своїм родовим та основним безпосереднім об'єктом пов'язаний із господарською діяльністю, що регулюється господарським правом і насамперед Господарським кодексом України (далі – ГК України). Незважаючи на зазначену вище суперечність між ЦК України та ГК України в частині використання термінів «правочин» і «угода», вважаємо правильним на сьогодні (до внесення відповідних змін у ЦК України або ГК України) зберегти у ст. 206 КК України поняття «угода», оскільки в цьому разі ГК України більш тісно «пов'язаний» зі ст. 206 КК України, аніж ЦК України. Із цих самих міркувань варто поки що зберегти й ужити у ст. 206 КК України конструкцію «виконання угоди», яка має усталений ужиток. Щоправда, не всі вчені дотримуються такого підходу, пропонуючи безумовну заміну терміна «угода» на «правочин» у тексті КК України [15, с. 261].

Водночас варто зауважити, що поняттям «угоди» в контексті ст. 206 КК України охоплюються не лише господарські угоди, а й інші види домовленостей (трудових, цивільних), наприклад, про прийняття на роботу чи переміщення по роботі певної особи чи осіб, установчий договір про створення юридичної особи, угода про включення певної особи до учасників господарського товариства тощо [16, с. 547; 17, с. 706; 18, с. 320; 19, с. 422].

Потребує аналізу і ст. 149 КК України, зокрема йдеться про конструкцію «здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина». Як і у випадку із ст. 355 КК України, застарілий для цивільного права термін «угода» підлягає заміні актуальним терміном «правочин». Крім цього, як зазначалось вище, правочин учиняється, а не здійснюється, тому фраза «здійснення правочину» підлягає заміні на «вчинення правочину». Також застереження викликає конструкція «об'єкт угоди», оскільки кожна угода чи правочин мають свій пред-

мет (ст. 638 ЦК України), а об'єкт притаманний правам (ст. 177 ЦК України), тому краще вживати поняття не «об'єкт угоди», а «предмет угоди». З урахуванням цих термінологічних особливостей аналізовану частину диспозиції ст. 149 КК України можна сформулювати як «учинення іншого незаконного правочину, предметом якого є людина».

Проте використання цивільно-правових конструкцій «угода», «договір», «правочин» у тих випадках, коли такі терміни позначають суспільно небезпечне діяння, викликають застереження в деяких науковців. Річ у тім, що для цивільно-правового договору характерна правомірність дій обох сторін правочину [20, с. 200], а у випадку вчинення злочину вона відсутня, тому при вчиненні злочину неможливо вести мову про вчинення правочину, договору [21, с. 11]. Так, В. Козак, досліджуючи склад злочину «торгівля людьми», вважає неприпустимим уживати у КК України цивільно-правовий термін «угода», що означає завжди правомірну поведінку [22, с. 43]. Цієї самої позиції дотримується і П. Андрушко, зазначаючи, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 209 КК України, де суспільно небезпечне діяння конструється як «вчинення правочину з коштами...», не може полягати в учиненні правочину [23, с. 31].

Аналізуючи цю позицію, зазначимо, що поняття правочину (чи подібних йому) не завжди позначає абсолютно правомірну поведінку. Так, ЦК України на позначення очевидно незаконних видів правочинів (таких, що порушують публічний порядок чи вчинених під впливом насильства) послуговується тим самим терміном – «правочин».

Інша річ, що діє презумпція правомірності правочину (ст. 204 ЦК України), але вона спростовна та допускає винятки, що встановлюються законом. Уважаємо, що позначення терміном «правочин» (чи аналогічними) суспільно небезпечного діяння в диспозиціях статей КК України є таким винятком, що автоматично переводить певний правочин у розряд незаконних і виключає застосування презумпції його правомірності.

Відповідно, на нашу думку, використання в тексті кримінального закону цивільно-правових конструкцій угоди (правочину) не створює «ілюзії» правомірності караних діянь.

Загалом використання в наведених статтях КК України терміна «угода» є наслідком неврахування змін, що відбулись в офіційній термінології через набуття чинності новим ЦК України 2003 р. Натомість у «нових» ст. ст. 206-2, 232-1 КК України використовується вже термін «правочин». Показовим і вартим наслідування є той факт, що в первісній редакції ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» фігурувало поняття «угода». Згідно із Законом України від 18.05.2010 р. № 2258-VI, воно було замінено на «правочин» [24].

В аспекті ст. 209 КК України варто згадати також про необхідність розмежування терміна «правочин» із поняттям «фінансова операція», законодавче визначення якої, на нашу думку, занадто широке. Так, згідно з п. п. 1, 47 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (надалі – Закон), фінансовою операцією є будь-які дії щодо активів клієнта (коштів, майна, майнових і немайнових прав), учинені за допомогою суб'єкта первинного фінансового моніторингу або про які стало відомо суб'єкту державного фінансового моніторингу в межах виконання Закону [25]. За такої дефініції поняття «фінансова операція» повністю охоплює поняття «правочин», відрізняючись тільки суб'єктним складом (правочин може вчинити будь-який правоздатний суб'єкт, фінансову операцію – тільки суб'єкт первинного фінансового моніторингу). Однак не будемо вдаватись у подальший аналіз цієї проблеми, щоб не виходити за межі теми роботи.

Незрозумілим залишається зміст поняття «угода про працю» у ст. 173 КК України. Як зазначають науковці [26, с. 64], варіанти його тлумачення такі:

1. Угода про працю є цивільно-правовим договором про надання послуг, підряду або іншим подібним, де цінність для контрагента становить праця людини, а не певне майно. Таке тлумачення базується на протиставленні термінології ЦК України 1963 р. («угода») та Кодексу законів про працю України («трудоий договір») (далі – КЗпП України) [27].

2. Угода про працю – це і є трудовий договір, у тому числі контракт [16, с. 456]. Таке тлумачення базується на ст. 21 КЗпП України, де зазначено, що «трудовий договір є угода (курсив наш – О. Г.) між працівником і власником...». Такої позиції дотримується й Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України [28].

3. Угода про працю – це трудовий договір, а також цивільно-правовий договір, предметом якого є праця людини (поєднання 1 і 2 позицій).

4. Угода про працю включає також і колективні договори й угоди (згідно з однойменним законом [29]).

Така варіативність тлумачення породжує проблеми під час кримінально-правової кваліфікації та підриває узгодженість судової практики щодо інкримінування ст. 173 КК України. Це питання, без сумніву, потребує детального вивчення. Однак усе ж уважаємо, що можна констатувати доцільність відмови від поняття «угода про працю» у ст. 173 КК України й необхідність його заміни терміном, що більше узгоджуватиметься із чинним законодавством («трудовий договір», «цивільно-правовий договір про працю» тощо) і буде однаково тлумачитись теоретиками та практиками.

У зв'язку із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) у КК України з'явилась ст. 389-1 під назвою «Умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості» [30]. Доцільність уживання терміна «угода» в цьому випадку варто аналізувати крізь призму положень кримінально-процесуального права. Згідно зі ст. ст. 471, 472 КПК України, в угоді про примирення (визнання винуватості) зазначаються обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого щодо його призначення. Проте правочин (угода) повинні стосуватись цивільних (курсив наш – О. Г.) прав та обов'язків (ст. 41 ЦК України 1963, ст. 201 ЦК України 2003 р.). Тобто, незважаючи на притаманний цивільній угоді елемент узгодження волі осіб (потерпілого чи прокурора, з одного боку, та підозрюваного, обвинуваченого – з іншого), такі угоди спрямовані на набуття (зміну, припинення) не цивільних, а кримінально-процесуальних обов'язків. Відтак угода про примирення або визнання винуватості за своєю правовою природою не є цивільно-правовою, а тому використання цивільно-правової термінології не є обов'язковим. Через це у ст. 389-1 КК України замінювати слово «угода» на «правочин» не потрібно й навіть шкідливо. До речі, уживання терміна «угода» щодо процесуальних домовленостей сторін закріплене у ст. 175 Цивільного процесуального кодексу України та ст. 78 Господарського процесуального кодексу України (мирові угоди).

Не виникає запитань із приводу використання у КК України (ст. ст. 3, 6, 7, 8, 244, 438, 439, 440) терміна «міжнародний договір», що відповідає й Конституції України, і Закону України «Про міжнародні договори». Згідно зі ст. 2 цього Закону, «угода» є лише однією з можливих назв (поряд із «конвенція», «пакт», «протокол») документів, що є міжнародними договорами.

Висновки. Отже, варто констатувати, що часто законодавець у КК України терміни «угода», «правочин», «договір» використовує поза зв'язком із термінологією базових для цих термінів галузей права.

Причиною цьому є не лише достатньо «вільне» використання самим законодавцем відповідних термінів, їх взаємопідміна, а й наявні колізії у спеціальному галузевому законодавстві. Із цього приводу наголошується, що проблемні питання певних цивільно-правових конструкцій можуть призводити до неправильної кваліфікації злочинів [31, с. 150]. Вагомим фактором є також поняттєве «відставання» кримінального закону від мови нормативних актів інших галузей права.

Уважаємо, що шляхом усунення означеного недоліку є необхідність своєчасного врахування законодавцем у КК України тих змін спеціального законодавства, унаслідок яких запроваджується нова офіційна термінологія.

Аналізована проблема потребує подальшого дослідження, зокрема в контексті дослідження інших використовуваних у КК України цивільно-правових конструкцій, а також можливості уніфікації, спрощення «некримінальної» термінології КК України.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Право: Азбука. Теория. Философия: Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М. : Изд. группа НОРМА – ИНФРА-М, 1998. – 712 с.
2. Пикуров Н.И. Теоретические проблемы межотраслевых связей уголовного права : дисс. ... докт. юрид. наук / Н.И. Пикуров. – Волгоград, 1998. – 410 с.
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
4. Тарханов И.А. Гражданско-правовые конструкции в механизме квалификации преступлений / И.А. Тарханов, М.Ю. Челышев, Р.А. Хасанов // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2013. – № 4. – С. 72–80.
5. Устинова Т. Принуждение к совершению сделки или отказу от её совершения / Т. Устинова // Законность. – 2004. – № 9. – С. 6–9.
6. Энциклопедия предпринимателя / сост. : С.М. Синельников, Т.Г. Соломник и др. – СПб. : ОЛБИС ; САТИСЪ, 1994. – 592 с.
7. Цивільний кодекс Української РСР від 18.07.1963 р. № 1540-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
9. Газдайка-Василишин І.Б. Кримінально-правова характеристика примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань / І.Б. Газдайка-Василишин // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2014. – Вип. 35. – С. 184–199. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apvchzu_2014_35_19.pdf.
10. Про угоди про розподіл продукції : Закон України від 14.09.1999 р. № 1039-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1039-14>.
11. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
12. Соловійова А.М. Кримінально-правова характеристика примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / А.М. Соловійова ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2005.
13. Цивільне право України: Академічний курс : підруч. : у 2 т. / за заг. ред. Я.М. Шевченко. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 2 : Особлива частина. – 2003. – 408 с.
14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 3-тє вид., переробл. та доповн. – К. : Атіка, 2003. – 1056 с.
15. Федоренко Д.М. До питання про відмежування вимагання від примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань / Д.М. Федоренко // Питання боротьби зі злочинністю. – 2011. – № 21. – С. 259–269.
16. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-тє вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2. – 2013. – 1040 с.
17. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : [монографія] / О.О. Дудоров. – К. : Юридична практика, 2003. – 924 с.
18. Кримінальне право (Особлива частина) : [підручник] / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменного. – 2-ге вид. – К. : ВД Дакор, 2013. – 786 с.
19. Фролов Ю.М. Деякі проблеми кримінально-правової відповідальності за протидію законній господарській діяльності як механізму гарантій економічних прав і свобод людини і громадянина в Україні / Ю.М. Фролов // Вісник Донецького національного університету. Серія В «Економіка і право». – 2008. – Вип. 2. – С. 420–424.
20. Харитонов Є.О. Цивільне право України : [підручник] / Є.О. Харитонов, Н.О. Санахметова. – К. : Істина, 2003. – 776 с.
21. Бобонич Є.Ф. Правочин, договір, злочин: співвідношення понять / Є.Ф. Бобонич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – Вип. 25. – С. 182–184. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvuzhpr_2014_25_46.pdf.

22. Козак В.А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (аналіз складу злочину) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В.А. Козак ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003.
23. Андрушко П.П. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: Кримінально-правова характеристика / П.П. Андрушко, М.С. Короткевич. – К. : Юрисконсульт, 2005. – 292 с.
24. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» : Закон України від 18.05.2010 р. № 2258-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2258-17>.
25. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14.10.2014 р. № 1702-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.
26. Яремко Г.З. Вказівка на угоду про працю у диспозиції ст. 173 КК України / Г.З. Яремко // Соціум. Наука. Культура : матеріали шостої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, частина 3 (м. Київ, 26–28 січня 2010 року) / Інститут наукового прогнозування, Кримський інститут економіки та господарського права (Севастопольська філія), ТОВ «ТК Меганом». – К., 2010. – С. 63–65.
27. Кодекс законів про працю від 10.12.1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
28. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до статті 173 Кримінального кодексу України» (щодо кримінальної відповідальності за порушення трудового договору) від 16.12.2009 р. за № 5441, автор проекту – народний депутат Ю. Мірошніченко.
29. Про колективні договори та угоди : Закон України від 01.07.1993 р. № 3356-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3356-12>.

